

בענין הפטרת שבת הגדול

בראשונים ובספרים הקדומים המביאים את מנהגי ההפטרות (רמב"ם, אבודרהם, ספר השולחן, האשכול) לא מוזכר שיש הפטרה לשבת הגדול, והיו מפטירים בה בהפטרת פרשת השבוע¹¹. והמנהג להפטיר בהפטרה יחודית בשבת הגדול התפתח בכמה שלבים, כאשר יבואר להלן.

בשנה פשוטה שבת הגדול תמיד חלה בפרשת צו, ובשנה מעוברת שבת הגדול חלה בפרשת מצורע או בפרשת אחרי.

הפטרת פרשת צו למנהג האשכנזים היא 'כֹּה אָמַר וגו' עֲלוֹתֵיכֶם סָפוּ עַל זִבְחֵיכֶם' (ירמיה ז' כ"א), שהיא מענין הקרבנות שבפרשת צו (לבוש סימן תרפ"ה סעיף ו').

מתוך דברי הראשונים אנו למדים שהיו מעט ששינו וקראו הפטרה אחרת לפרשת צו¹², ומסתבר שזה מחמת שמוזכרים בהפטרת 'עֲלוֹתֵיכֶם' דברים רעים וקשים¹³, ולכן לא רצו להפטיר בה ושינו¹⁴ למנהג בני רומניא שאצלם הפטרת פרשת צו היא 'וְעֶרְבָה לַיהוָה מִנְחַת יְהוּדָה

¹¹ ובאמת במקורות הקדומים לעולם ההפטרות הן מעין הפרשה הנקראת, וגם ברגלים הקריאה בענין הרגל וממילא ההפטרות מעין הקריאה, ואילו הפטרת שבת הגדול אינה מענין הקריאה אלא מענין היום, וכמותה מצאנו רק בהפטרת ערב ראש חודש שקוראים הפטרה מענין היום ולא מענין הפרשה הנקראת (ובאמת גם בזה יש מחלוקת ראשונים, שיש הסוברים שקוראים הפטרת מחר חודש רק כאשר יש יומים ראש חודש והיום הראשון בשבת, שאז קוראים למפטיר פרשת ובראשי חדשים ומפטירים מחר חודש ולא השמים כסא, אך אין הלכה כן, ומ"מ להפטרות מחר חודש יש טעם מיוחד להכריז שמחר יהיה ראש חודש כמו שכתבו במאירי ובאחרות חיים, אך בהפטרות שבת הגדול לא נזכר בפירוש פסח ולכן אף טעם הכרזה לא שייך. וזה לשון המאירי (מגילה כ"ט ע"א): מפני שבהפטרה הולכין אחר קריאת ספר האחרון והוא ענין דסליק מינה ואין יוצאין מכלל זה אלא במחר חדש שמפטירין בה אף על פי שלא קראו בה אלא בסדר היום מטעם הכרזה). ובהפטרות תלאת דפורענותא שבעה דנחמתא ותרתי דתיובתא יש ענין מיוחד להפטיר מענין היום (וגם בזה המנהג הבבלי היה להפטיר בכל אלו מעין הפרשה כמו שמובא עדיין ברמב"ם, וכן משמע גם במגילה ל"א ע"ב שרק אם ר"ח אב חל בשבת מפטירים 'חדשים ומועדים' שָׁמָּה נִפְשִׁי כִּיּוֹן שְׂמוּכָר בַּהּ רֹאשׁ חֹדֶשׁ, וכן בתוס' שם ד"ה ראש חודש אב, ורק מאוחר יותר התקבל המנהג לקרוא בהפטרות אלו כמנהג ארץ ישראל, על פי הפסיקתא דרב כהנא).

והפטרת שבת הגדול שונה עוד יותר כי אין מוזכר בה פסח כלל, וכל הטעמים שנכתבו על הקשר שלה לשבת הגדול ולערב פסח הם קשר עקיף או על דרך רמז בלבד (ואמנם במקורות מאוחרים יותר אכן מצויים מנהגים של הפטרת שאינם מעין הפרשה, כגון הפטרת שוש אשיר לחתן (עיי' לעיל הערה ג'), הפטרת גלה כבוד מישראל בפסית חכם (נזכר באבודרהם בשם סידור רס"ג, וכן הכריז שהפטירו משה עבדי מת כשנפטר הרמב"ם, והפטרת ויקראו ירבי יודי למות כשנפטר רב שרירא גאון)).

¹² כן מוכח מתשובת רבי מנחם המובאת להלן, ומדבריו משמע שברוב המקומות מפטירים לפרשת צו 'עֲלוֹתֵיכֶם', אך יש מעט שנהגו להפטיר 'וְעֶרְבָה' וניסה לקיים גם את מנהגם משום שמנהג אבותינו תורה היא.

¹³ כל ההפטרה היא נבואת פורענות כנגד ישראל: וְלֹא שָׁמְעוּ וְלֹא הָטוּ אֶת אָזְנָם וַיִּלְכוּ בְּמַעֲצוֹת בְּשָׁרֵרוֹת לִבָּם הָרַע, כִּי מָאֵס יְהוָה וַיִּטֹּשׁ אֶת דּוֹר עֲבָרָתוֹ, כִּי עָשׂוּ כְּגִי יְהוּדָה הָרַע בְּעֵינֵי, וְהָיְתָה גְבֻלַּת הָעָם הַזֶּה לְמֶאֱכָל לְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ, וְהִשְׁבִּיתִי מִעָרֵי יְהוּדָה וּמִקְצוֹת יְרוּשָׁלַם קוֹל שִׁשׁוֹן וְקוֹל שְׂמִיחָה קוֹל חֲתָן וְקוֹל פִּלָּה, וְגִבְחֹר מוֹת מַחִיִּים.

¹⁴ עיי' לעיל הערה מ' שם מבואר שהיו שלא רצו לקרוא בהפטרות קשות ולכן ניסו למצוא הפטרות אחרות לפרשיות אלו.

¹⁵ שהרי מנהג בני רומניא בהפטרות מבוסס על מנהג ההפטרות של בני ארץ ישראל, ולקחו את ההפטרה של הסדר הראשון המופיע בשלמותו בפרשה (כמבואר לעיל הערה כ"ב), והסדר הראשון בפרשת צו הוא 'וַיְדַבֵּר וגו' זֶה קִרְבָּן אֲהֲרֹן וּבְנָיו אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לַיהוָה בַּיּוֹם הַמָּשָׁח אֹתוֹ עֲשִׂיתָה הָאֶפֶה סֹלֶת מִנְחָה תָּמִיד מִחֻצִּיתָהּ בַּבֹּקֶר וּמִחֻצִּיתָהּ בָּעֶרֶב' (ויקרא י' י"ב א'), ובני ארץ ישראל הפטירו בה 'וְעֶרְבָה לַיהוָה מִנְחַת יְהוּדָה וּירוּשָׁלַם כִּימֵי עוֹלָם וּכְשֵׁנִים קִדְמֹנִית' מחמת דמיון 'לַיהוָה' ו'מִנְחָה תָּמִיד' ל'לַיהוָה' מִנְחַת וגו' כִּימֵי עוֹלָם'.

¹⁶ הוא רבי מנחם ממנצא בן רבי מכיר בן רבי מנחם בן רבי מכיר אחיו

וירושלם¹⁷. אך ברוב המקומות קראו את הפטרת 'עֲלוֹתֵיכֶם' המסודרת לפרשת צו.

מחמת מנהג מעט המקומות לקרוא בהפטרה אחרת נוצר מצב שקיימות שתי הפטרות לפרשה אחת, וממילא נתעורר נידון באיזו מהן נכון להפטיר, וכתב רבי מנחם¹⁸ שמצא בתשובה שהטעם שמפטירים ברוב המקומות 'עֲלוֹתֵיכֶם' ולא 'וְעֶרְבָה' שמא הוא משום שבסיום הפטרת 'וְעֶרְבָה' מוזכר יום הדין הגדול והנורא, ולכן לא הנהיגו להפטיר בה¹⁹.

וכתב על זה רבי מנחם שלדעתו שתי ההפטרות אכן שייכות לפרשת צו²⁰, אלא שכל הפטרה נועדה לזמן אחר, שהרי לפעמים פרשת צו חלה בי"ד ניסן שהוא ערב פסח (בקביעות הש"א ובקביעות זח"א) ובהפטרת 'עֲלוֹתֵיכֶם' כתובים דברים קשים שאי אפשר לקרוא בהם בזמן כזה של ערב פסח²¹, ולכן כשחל ערב פסח בשבת יש להפטיר לפרשת צו 'וְעֶרְבָה' ולא 'עֲלוֹתֵיכֶם'²².

בהמשך הוסיף שבכל פרשת צו החלה בשבת הסמוכה לפסח מפטירים 'וְעֶרְבָה', וכל שכן כשחלה בערב פסח²³,

של רבינו גרשום מאור הגולה (ויש הסוברים שלא היה נין של אב רנמ"ה, אלא שהוא היה רבי מנחם בנו של אב רנמ"ה).

רבי מנחם זה ערך יחד עם אחיו את הספר 'מעשה המכיר' בו הובאו תשובות מרבתינו הגאונים והראשונים, הספר בשלמותו לא נדפס מעולם (וחלקים ממנו מצויים עדיין בכתבי יד נונים) אבל תשובות ממנו הובאו אצל רבתינו הראשונים, וכגון תשובה זו שהובאה בספר הפרדס (עמ' שג"א) ובאור זרוע (הלכות קריאת ארבע פרשיות ומועדים סימן שצ"ג).

רבי מנחם היה גם פייטן, וכמה מפיוטיו נאמרים עד היום באשכנז כגון קינת 'אבל אעורר' הנאמרת בתשעה באב (וחתום שמו בסופה), וכן סליחת 'אדם בקום עלינו' הנאמרת בתענית אסתר, ועוד.

¹⁷ נראה שכותב התשובה הכיר את שני המנהגים, ולכן נקודת המוצא שלו היא ששתי ההפטרות שוות וראויות הן לפרשה, וממילא הוצרך לבאר מדוע ברוב המקומות העדיפו להפטיר 'עֲלוֹתֵיכֶם' ובפרט שהיא הפטרה קשה, והוצרך לבאר שגם בהפטרת 'וְעֶרְבָה' מוזכר דין נורא ולכן בחרו ב'עֲלוֹתֵיכֶם' ולא ב'וְעֶרְבָה'.

¹⁸ וכתב שיש שנהגים להפטיר 'וְעֶרְבָה', בעוד המנהג הרווח והמסודר בסדרי ההפטרות הוא להפטיר 'עֲלוֹתֵיכֶם', וכיון שמנהג אבותינו תורה היא ושימשו גדולי הדור, לכן צריך לטרוח ליישב גם מנהג זה של הפטרת 'וְעֶרְבָה', וגם ראה ספר (כנראה ספר תנ"ך) שהובא במבבל שבו סימנו בנביאים וכתבו ליד כל הפטרה לאיזו פרשה קוראים אותה, ובשתי ההפטרות הללו כתבו שזו הפטרת פרשת צו.

¹⁹ והם: 'כִּי לֹא דִבַּרְתִּי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם וְלֹא צִוִּיתִים בַּיּוֹם הַזֶּה הוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל דְּבָרֵי עוֹלָה וְזֹבַח' (ירמיה ז' כ"ב) שאי אפשר לקרוא בו ביום שחיתת הפסח שעליו כתוב (במדבר ט' ב') 'וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסַח בְּמוֹעֲדוֹ' (בתשובה כתוב 'שאי אפשר להפטיר אֲשֶׁר לא צויתי וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי (והוא בהמשך בירמיה ז' ל"א) ביום שחיתת פסחים משום דכתיב בְּמוֹעֲדוֹ, וכבר העיר הרב אלחנן סמט במאמרו שכנראה הכותב החליף בין הפסוקים הדומים, שהרי הפסוק שהביא לא מדבר כלל על שחיתת זבחים אלא על הקרבה למוֹלֵד), וכן 'גַּזִּי נִזְרָד וְהִשְׁלִיכִי וְשָׂאֵי עַל שְׁפִים קִינָה' (ירמיה ז' כ"ט) שאם יקראוהו בשבת של ערב פסח יפילו לבן של ישראל עולי רגלים.

²⁰ פשרת רבי מנחם אינה רחוקה מאד מהמקור, שבמקור מסתבר שהיו ששינו להפטרת 'וערבה' בכל פרשת צו משום הדברים הקשים שמוזכרים בהפטרת 'עולותיכם' (כמו שצאנו בעוד מקומות עיי' הערה מ'), ורבי מנחם עשה פשרה שסמוך לרגל ישנו להפטרת 'וערבה' כי אז לא מתאים לקרוא בהפטרת 'עולותיכם' הקשה, ובעצם קיבל את מנהג המשנים משום הדברים הקשים, אך הגביל זאת רק לזמן בו אכן לא מתאים לקרוא בדברים קשים.

²¹ וכנראה משום שגם בשבת הסמוכה לפסח יש לחוש שיפיל ליבן של ישראל ברגל ולא רק בערב החג ממש.

ורק בשנה מעוברת שפרשת צו לא חלה בשבת הגדול מפטירים ב'עלותיכם'. והטעם שבספרים סידרו רק את 'עלותיכם' זה משום שאין הפטרת 'וערב' נהגת תמיד אלא רק בחלק מהשנים, ולכן נשמטה הפטרת 'וערב' מהסדרנים וסידרו לה רק את הפטרת 'עלותיכם'.

למרות שבסוף דבריו כתב שבכל שבת הגדול בפרשת צו (שזה בכל שנה פשוטה) יפטירו 'וערב', כנראה בעקבות ראשית דבריו שהטעם הוא מפני שכשפרשת צו חלה בערב פסח אי אפשר להפטיר 'עלותיכם' ואז שייד 'וערב', היו ששמרו על עיקר הטעם ונהגו להפטיר 'וערב' רק כאשר שבת הגדול חלה בערב פסח, והיו שנהגו כן בכל שבת הגדול כמו שכתב בסוף דבריו, ובספרי המנהגים^{סז} הובאו שני המנהגים שיש שנהגו לשנות להפטרת 'וערב' רק כשחלה שבת בערב פסח ויש שנהגו להפטיר בה בכל שבת הגדול.

אולם כל דבריו אמורים לגבי הפטרת פרשת צו, ששתי ההפטרות שייכות אליה ולכן חילק בין חלה בשבת הגדול לבין לא חלה בשבת הגדול, אך לגבי שבת הגדול שחלה בפרשה אחרת (בשנה מעוברת, שאז חלה בפרשת מצורע או בפרשת

^{סד} ולפי מה שכתב בסוף דבריו שבכל שנה פשוטה שבה פרשת צו חלה בשבת הגדול מפטירים 'וערב' ולא רק כשערב פסח בשבת, ורק בשנה מעוברת יש להפטיר לפרשת צו 'עלותיכם', אם כן ברוב הפעמים מפטירים לפרשת צו 'וערב' כי שנים פשוטות תדירות יותר משנים מעוברות (שבכל מחזור קטן של י"ט שנים יש י"ב שנים פשוטות ו' שנים מעוברות), וצריך להבין למה סידרו את 'עלותיכם' לפרשת צו ולא את 'וערב' השכיחה יותר.

ונראה, שמחמת שהיו מקומות שחילקו כראשית דבריו והפטירו 'וערב' לפרשת צו רק כשערב פסח בשבת, ובשאר השנים הפטירו 'עלותיכם' (כמו שמוכח להלן), וגם לפי המחלקים כסוף דבריו להפטיר 'וערב' בכל שבת הגדול בפרשת צו, הלא גם הפטרת 'עלותיכם' נקראת ביותר משליש השנים, לכן העדיפו לסדר בספרים 'עלותיכם' לפרשת צו כיון שיש מנהג בו היא אכן נקראת יותר וגם לפי המנהג השני היא נקראת פעמים רבות.

וכן משמע קצת מסיום דבריו שכתב 'ולפי שאין רגילות נוהג כן בכל שנה ושנה מפני שנת העיבור לפיכך נשמט מפי הסדרנים ונהגו תמיד להפטיר בעולותיכם לפי שהוא תדיר' ולכאורה דבריו סותרים שבריש דבריו משמע שאין קוראים תמיד 'וערב' מפני שנת העיבור שרק בה קוראים 'עלותיכם', ובסיום דבריו כתב ש'עלותיכם' תדירה ומשמע מזה כמנהג להפטיר 'וערב' רק בערב פסח (כי לפי המנהג שמפטירים בה בכל פרשת צו בשבת הגדול הפטרת 'וערב' יותר תדירה). ואולי בראש דבריו כתב דבר המוסכם לשני המנהגים שאין רגילות נוהג כן בכל שנה מפני שנת העיבור, שבשנת העיבור אכן כולם מודים שמפטירים 'עלותיכם', ובסיום דבריו הוסיף עוד טעם לפי שהוא תדיר והכוונה שיש מקומות שאצלם הוא גם תדיר יותר כיון שמפטירים 'וערב' רק כשחל ערב פסח בשבת (ואולי אפשר לכאר שמה שכתב 'לפי שהוא תדיר' אין כוונתו שהפטרת 'עלותיכם' תדירה יותר מהפטרת 'וערב', אלא כוונתו שלמרות שאין קוראים בה בכל שנה היא הפטרה מצויה שהרי נקראת ביותר משליש מהשנים, אך לפי זה עדיין קשה קצת מדוע באמת נהגו להפטיר 'עלותיכם' לפרשת צו, ולא 'וערב' שנקראת ברוב השנים).

^{סה} מהרי"ל (הלכות חילוקי הפטרות), ספר המנהגים (טירנא, מנהגי חודש ניסן), לבוש (סימן ת"ל סעיף א' וסוף סימן תרפ"ה). ואכן במנהגי פיורדא (דף כ"א) כתב שמפטירים 'וערב' רק שחל שבת הגדול בערב פסח, ומוכח שהיו שנהגו כמו שחילק רבי מנחם בתחילת דבריו.

^{סי} ואכן בהמשך דברי האור זרוע מיד אחר תשובת רבי מנחם הנ"ל הביא תשובה שכשחלה שבת הגדול בפרשת מצורע הפטירו רבותינו בהפטרת 'וארבעה אנשים' (מלכים ב' י"ג) של מצורע (ומקורה בראב"ה סימן תקנ"ו, והובאה גם בספר הפרדס עמ' ש"ב, ובמרדכי מגלה סימן תקל"א. ובבבגי ישע על המרדכי (לבעל השל"ה) כתב 'רצת לומר ולא בהפטרה דשבת הגדול', וזה משום שבימיו כבר הפטירו 'וערב' בכל שבת הגדול, ולכן הבין שזו כוונת ראב"ה, אך באמת בזמן ראב"ה עדין לא הפטירו 'וערב' בכל שבת הגדול, וגם הנידון שם מוכיח שלא זה מה שבא לחדש כי עסק שם בענין אחר, שכתב שם בשם ר"י הלוי שכשמחברים

אחר) אין בזה נידון כלל, שהרי הפטרת 'וערב' היא הפטרה של פרשת צו, ושבת הגדול אינה טעם לקריאת הפטרת 'וערב' אלא רק טעם לאי קריאת 'עלותיכם', וממילא בפרשה אחרת ברור שיש להפטיר בהפטרת הפרשה ולא בהפטרת 'וערב' של פרשת צו^{סו}.

אך בעקבות כך שהיו שתי הפטרות לפרשת צו, 'עלותיכם' הנקראת בפרשת צו שאינה שבת הגדול ו'וערב' הנקראת בפרשת צו כשהיא שבת הגדול, בכותרת הפטרת 'עלותיכם' כתבו הסופרים 'לפרשת צו' וסידרוה במקומה, ובכותרת הפטרת 'וערב' כתבו 'לשבת הגדול' ואף סידרוה בהפטרות המועדים לפני הפטרת פסח^{סז}.

מחמת כן הובן שהפטרת 'וערב' שייכת לשבת הגדול ולא לפרשת צו, ובפרט שלפרשת צו מסודרת הפטרה אחרת, ובפרט שבמשך השנים החלה שבת זו לקבל יחודיות משל עצמה באשכנז שבה דורשים בענייני הפסח ואומרים פיוטים בעניין פסח^{סח}, וממילא הובן והתקבל שיש לה אף הפטרה משל עצמה, וכך במקומות רבים התחילו להפטיר בה בכל שבת הגדול גם כשחלה בפרשת מצורע או אחרי^{סט}.

שתי פרשיות בשבת אחת מפטירים בהפטרת פרשה ראשונה כי יש בה מענין שתי הפרשיות (הובא לעיל הערה י"ז), וכגון בתוריע ומצורע שבהפטרת נעמן של תוריע יש בה מעין שתי הפרשיות, וזה בשנה פשוטה שכתבירים את הפרשיות, אך בשנה מעוברת שהפרשיות נפרדות היה שבת הגדול במצורע והפטירו רבותינו בהפטרת 'וארבעה אנשים' של מצורע. למרות שבתוריע לא הפטירו בהפטרת נעמן כיון שהיתה פרשת החרוש. עכ"ל, ונראה שבא לומר שלמרות שלא הפטירו בהפטרת נעמן ששייכת גם למצורע (ואולי גם עדיפה עליה כמו שמוכח מזה שקבעה לפרשה ראשונה, ועיין לעיל הערה מ"ד), בכל זאת מפטירים בהפטרת 'וארבעה אנשים' שנקבעה לפרשת מצורע, ומה שכתב שחלה בשבת הגדול הוא רק דרך אגב משום שכן היה המעשה, ולפי ביאור הבגד ישיע אין קשר כלל לנושא שעסק בו. ויתכן עוד שבאו לחדש שאע"פ שיש הסוברים שיש להפוך את סדר ההפטרות ולהפטיר בתוריע 'וארבעה אנשים' ובמצורע בנעמן (סדר טרוייש פרק ה' עמ' 12, ספר המחכים עמ' 47), בכל זאת לא נהגו כן, ואף כאשר חיסרו אחת מההפטרות הפטירו לפי ההפטרה שנקבעה לאותו הסדר).

^{סז} וכנראה סידרו כן כי אין דרך לסדר שתי הפטרות לפרשה אחת, ולכן הגיוני יותר לסדר הפטרה אחת אחר הפרשה, והפטרה שניה שנועדה לזמן מסוים בהפטרות המועדים (ובפרט שמפטירים בה בשבת הסמוכה לפסח). וכנראה לא ראו צורך לפרט שהפטרה זו נועדה לשבת הגדול רק בפרשת צו כיון שהיה פשוט כן וסמכו על ידיעת הקוראים, וכמו שמצאנו במקומות אחרים שלא פירטו את מנהגי ההפטרות וסמכו על ידיעת הקוראים (כגון בהפטרות חנוכה, שהם הפטרות בהעלותך וויקהל, ויש שלא כתבו הפטרות חנוכה בהפטרות המועדים וגם לא ציינו היכן מקומם כי סמכו על ידיעת הקוראים).

^{סח} רק מזמן הראשונים אנו מוצאים שיש יחודיות לשבת זו, וגם השם 'שבת הגדול' נמצא לראשונה בדברי הראשונים מבית מדרשו של רש"י ואילך, וממילא מובן שיחד עם התקבעותה כשבת יחודית גם נוצרה לה הפטרה יחודית שזה היה מתקבל ומסתבר.

^{סט} ולמרות שמנהג זה התפשט ברוב המקומות באשכנז, נראה שבמערב אשכנז המשיכו לנהוג במנהג הקדום לפני חיודשו של רבי מנחם והפטירו בפרשת צו רק 'עולותיכם', כמו שנראה מדברי מהרי"ל (בהלכות שבת הגדול, שם כתב שאין משנים כלום בקריאת התורה, אך בהלכות חילוקי הפטרות כתב שמפטירים בשבת הגדול 'וערב' ויש מפטירים בה רק אם חלה שבת בערב פסח, וכנראה שהם שני מנהגים שונים שהיו נהוגים בזמנו במקומות שונים, ויתכן שבדברי שמפטירים 'וערב' הם ציטוט מספר אחר (אולי מספר המנהגים ל' אברהם קלויזנר) וכך נראה גם מדברי הגהות מהרי"ל שכתב על דבריו שלא ראה כן) וכן בהגהות מהרי"ל (הלכות חילוקי הפטרות) כתב שלא ראה שמשנים את ההפטרה בשבת הגדול אלא מפטירים בהפטרת פרשת השבוע, וכן כתבו במנהגות וורמייזא (עמ' רכ"ט) ובמנהגים דק"ק ורמיישא (סימן ע"ב) ובמנהגים דק"ק ורנקבורט דמין (דפנס ב'המעין' תמוז תשנ"ה) וביוסף אומץ (סימן תרצ"ח) ובדברי קהילות (עמ' 427 ועמ' 429 ועמ' 455), וכך נוהגים ממשיכי מנהגי פרנקפורט ואשכנז מערב כמופע ב'לוח מנהגי בית הכנסת' (ובחושם מאור עינים כתב רח"ה שמפטירים 'וערב' כשחלה שבת הגדול בערב פסח, וכנראה גם בפרנקפורט היו מטע שנהגו כן). ויש גם כתבי יד אשכנזיים שלא מופיעה בהם כלל הפטרת 'וערב' (מינכן 2, פריס 36, פריס 39, פריס 41, שמיד אחר הפטרת פרשת החודש מופיעה הפטרת ראשון של פסח, בשונה מכתבי יד אחרים בהם מופיעה ב'ימים הפטרת שבת הגדול 'וערב') ומוכח שלא נהגו להפטיר בה.

(ובספר המנהגים (טירנא, הובא בשל"ה בריש פסחים בהגה) כתב שמפטירים בשבת הגדול 'וערב' ויש מקומות שאין מפטירים 'וערב' אלא כשחל שבת הגדול בערב פסח ויש אומרים ששחל שבת הגדול בפרשת מצורע מפטירים בהפטרת הפרשה 'וארבעה אנשים' כי גם בה כתוב מעין הנס, ונראה מזה שהיו

לאחר שנהגו כבר להפטיר 'וְעֶרְבָה' בכל שבת הגדול ולא רק בפרשת צו, הוצרכו למצוא טעם למנהג זה, שהרי טעמו של רבי מנחם שייך רק לפרשת צו, וכיון שהיו שנהגו להפטיר בה רק כשחל ערב פסח בשבת והיו שנהגו להפטיר בה בכל שבת הגדול, נתנו האחרונים טעמים שונים לשני המנהגים.

וכתב הלבוש (סימן ת"ל) שלמפטירים בכל שבת הגדול 'וְעֶרְבָה' הטעם הוא משום שכתוב בה (מלאכי ג' כ"ג) 'הֲנִיָּה אֶנְכִי שִׁלַּח לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא וְגו'', שזה דומה לבשורת הגאולה על ידי משה במצרים והוא מעין המאורע בכל שבת הגדול, ולמפטירים 'וְעֶרְבָה' רק כששבת הגדול בערב פסח הטעם משום שכתוב בה (מלאכי ג' י') 'הִבֵּיאוּ אֶת כָּל הַמַּעֲשֵׂר אֶל בֵּית הָאוֹצֵר' שזה ביעור המעשר בשנה רביעית ושביעית לשמיטה, וכיון שערב פסח הוא זמן הביעור (משנה מעשר שני פ"ה מ"ו, עיין רש"י דברים כ"ו י"ב), לכן מפטירים בה בשבת שחלה בערב פסח.

בהמשך, חידש הגר"א^ט בסוף ימיו לקרוא הפטרה זו רק בשבת הגדול שלא חלה בערב פסח, וביארו טעמו, שלפי הטעם השני שכתב הלבוש משום זמן ביעור מעשר, טעם הקריאה הוא כדי להזהיר על הביעור^{טז}, אך כשחלה שבת בערב פסח הלא מבערים לפני השבת וכבר אין מה להזהיר על ביעור מעשר^{עב}.

בסיום הדברים יש להעיר, שהמנהגים להפטיר בהפטרה מסוימת אין הם מתקנת חז"ל (כפי שהובא בהערה ח' מדברי האשכול והכסף משנה), ולכן מעיקר הדין גם אם משנים להפטרה אחרת אינו מעכב, וכמו שכתבו בשם הגאונים שקביעת קריאת ההפטרות אינן לא איסור ולא היתר, ומה שנוהגין נוהגין (ר' נתן בן מכיר בשם תשובות ראשי ישיבות, הובאו דבריו בספר הפרדס עמ' שנג"ג), וכל הנידונים שהובאו כאן אינם אלא לדעת מה להעדיף ומה המנהג המקובל, ומנהג שכבר

גם מעט מקומות ששמרו על מנהג הביניים כפי שכתב רבי מנחם, דהיינו להפטיר 'וערבה' בשבת הגדול רק בפרשת צו ולא בפרשה אחרת, וזה המנהג האחרון שהביא (ואמנם כתב טעם אחר מרבי מנחם שכתוב בה מעין הנס, אך יתכן שאחרי שברוב המקומות הפטירו 'וערבה' בכל שבת הגדול ולא רק בפרשת צו במילא נתפס שטעם הפטרת 'וערבה' קשור לשבת הגדול, ולכן גם את מנהג זה שמפטירים 'וערבה' רק בפרשת צו הוצרכו לנמק בטעם אחר מרבי מנחם, ולכן נימקו שגם בהפטרות מצורע יש בה הזכרת נס ויכולים להפטיר גם בה בשבת הגדול במקום 'וערבה', ואף שגם פרשת אחרי יכולה לחול בשבת הגדול ולפי רבי מנחם גם בה הפטירו בהפטרות הפרשה, כיון ששבת הגדול שלא בפרשת צו חלה לרוב בפרשת מצורע ולא בפרשת אחרי (רק בשתי הקביעות הש"ג הח"א מתוך שבעת קביעות השנים המעוברות חלה שבת הגדול בפרשת אחרי) לכן לא נזקקו לשוב גם לזה, ויתכן עוד שאחר שנימקו מנהג זה משום שבהפטרות מצורע נזכר ענין נס במילא כשחלה שבת הגדול באחרי אכן הפטירו 'וערבה' כי לא ידעו את מקור מנהג זה שהוא כרבי מנחם, ולרוב נדירותו של שבת הגדול באחרי (לפעמים חל אחת לכ"א שנה לפעמים אחת ל"ד שנה ולפעמים אחת ל"ג שנים) לא מוכרח שידעו בבירור מה נהגו בזה, אך באמת נראה יותר שספר המנהגים לא כתב בזה מנהג שנהג בזמנו אלא שהעתיק את מה שכתבו הראשונים (עיין לעיל הערה מ"ד) שהפטירו כך כשחלה שבת הגדול בפרשת מצורע (וזה ודאי היה עוד טרם התחילו להפטיר 'וערבה' בכל שבת הגדול)).

^ט מעשה רב סימן קע"ו, וביאור טעמו בהגהת פעולת שכיר על המעשה רב.

^{טז} מעניין מאד לראות כיצד התפתח והתגלגל המנהג עד למנהג זה: בשלב ראשון הפטירו רק 'עלוֹתֵיכֶם' לפרשת צו. בשלב שני היו שלא רצו להפטיר בהפטרה קשה ולכן שינו להפטרת 'וְעֶרְבָה' כמנהג רומניא. בשלב שלישי היו שתי הפטרות לפרשה אחת ולכן חידש רבי מנחם שאחת נועדה לערב פסח שחל בשבת כי אי אפשר להפטיר עולותיכם בערב פסח, והשניה נועדה לשאר השנים, ובהמשך הרחיב את דבריו גם לכל פרשת צו הסמוכה לפסח. בשלב רביעי החלו להפטיר בה גם בכל שבת הגדול ולאו דווקא בפרשת צו. בשלב חמישי נתנו טעמים לקשר הפטרה זו לשבת הגדול. בשלב שישי על פי אחד הטעמים חידש

התקבל בתפוצות ישראל בפשטות אין ענין לשנותו גם את התחיל בטעות (כגון הפטרת שבת הגדול), אך מנהגים חדשים שלא התקבלו בתפוצות ישראל, בזה עדיף לנהוג כמנהג המקורי ולא לשנות ולהנהיג מנהגים חדשים, וגם בזה הקורא בהפטרה שונה על פי הנהגת גדול יש לו על מי לסמוך. ומטרת המאמרים ללבן את ההלכה איזו הפטרה יותר עיקרית ואיזו להעדיף כשאין הוראת גדול מיוחדת למקום מסויים.

הגר"א להפטיר בה רק כששבת לא בערב פסח.

עב ולפי דברי האדר"ת (בהערותיו למנהגי בית כנסת הגדול בק"ק אוסטררה אות ט"ז, נדפס בסוף ספרו תפילת דוד) יש להעיר על טעם זה, שהרי מחלוקת היא האם זמן הביעור הוא בערב יו"ט הראשון או האחרון, שדעת רש"י (דברים כ"ו י"ב) הר"ש והרא"ש (מעשר שני פרק ה' משנה ו') ועוד ראשונים שהיה בערב יו"ט ראשון וכך גורסים שם במשנה, אך דעת הרמב"ם (הלכות מעשר שני ונטע רבעי פרק י"א הלכה ז') וכן פסק השו"ע (יו"ד סימן של"א סעיף קמ"ד) שהיה בערב יום טוב האחרון, וכך היא גם שיטת הגר"א (שנות אליהו שם), ואם כן גם כשחל ערב פסח בשבת אפשר להזהיר על ביעור מעשרות.

ועוד יש להעיר, שלפי טעם זה יש להפטיר 'וְעֶרְבָה' רק בשנה רביעית ושביעית שאז זמן הביעור ולא בשאר שנים (ואכן כתב האדר"ת שם שאם היה כדאי היה מנהיג כן, וכן כתב גם בעובר אורח סימן ת"ל).

והבנין שלמה (במכתב שנדפס במוריה רט-רי ניסן תשנ"ב עמ' מ"ז) ישב את דבריו, שאף שזמן ביעור מעשר ותורומה היה בשלישית ושביעית, נתינת תרומות ומעשר נהג בכל שנה וזמנו קרוב לפסח מפני שכל הפירות כבר נלקטים בבית האוצר, ועל מה שהקשה שהיה בערב יום טוב האחרון ישב שזה רק במעשר שני ונטע רבעי כדי שיהיה לו מה לאכול ברגל, אבל בתרומות ומעשרות שאסורים באכילה לזרים זמן ביעורן כבר בערב יו"ט הראשון, ואכ"מ.

^{עב} לעיון נוסף ונרחב בענין זה של הפטרת שבת הגדול ראה עוד: מאמר 'הפטרת שבת הגדול' (יוסף עופר, 'המעין' ניסן תשנ"ז עמ' 16), מאמר 'הפטרת שבת הגדול' (א' הילביץ, 'סני' ס"ט), מאמר 'הפטרת שבת הגדול' (הרב אלחנן סמט).